

TRIDENTINUM, VERITATIS SPLENDOR I OBNOVA MORALA

Kako nastaju priručnici?

Tomislav Jozić, Sarajevo/Bol

Uvod

Može izgledati smiona usporedba izražena u naslovu, ali samo na prvi pogled: da, ukoliko ona podsjeća na mogući neposredni utjecaj Tridentinskog sabora u nastajanju najnovije enciklike "Veritatis splendor" (VS) ili u obnovi moralne teologije; ne, ako se time želi reći da su crkveni dokumenti plod slijeda teološke misli kroz vrijeme. U ovom posljednjem slučaju, nova je enciklika samo trenutni povod za izričaj stare istine da se doktrinarni sadržaji ne mogu istrgnuti iz svoga vremenskog konteksta.

Pojava enciklike *Veritatis splendor*, od 6. kolovoza 1993. godine, desete u pontifikatu Ivana Pavla II, dugo pripravljanje i najopširnije, upućuje nas na činjenicu da se dokumenti ove vrste ne mogu dovoljno razumjeti bez uvažavanja okolnosti u kojima su nastali. To dakako vrijedi i za *Tridentinum*, kao i za sve što je on potakao, a napose u stvaranju priručnikâ moralne teologije; njihov utjecaj je nesumnjiv sve do najnovijih vremena. I kao što neki već najavljuju VS kao povijesnu prekretnicu u obnovi moralne teologije, smatrajući nju kao "sjeme moralne obnove za treći milenij" ili kao "dokument koji zadire u povijest"¹, ništa manji kompliment ne zaslužuju i teološka djela tridentinskih vremena, kao što je nastanak priručnika "Institutiones morales". On nije nastao odjednom i bez dugog niza prethodnih nastojanja stvaranja priručnika. Istrgnuti ga iz povijesti, značilo bi ne razumjeti ga potpuno. Zato teolozi i danas rado naglašavaju načelo povijesnosti², bez čega bi shvaćanje teoloških priručnika, ali i crkvenih dokumenata, bilo nerazumljivije i siromašnije. O tome je ovdje riječ.

Stanje prije Tridentinskog sabora

Nije samo enciklika VS sa svojom trilogijom: *Istina - Dobro - Sloboda*, kao središnjim temama, koje je suvremena kultura negdje izgubila, naznačila potrebu obnove morala. Nije to isključivo niti II. vatikanski sabor, izrazivši u "Optatum totius" br. 16 Häringovu misao

¹ Nicola Mastroserio u opširnom predstavljanju enciklike (str. 3-102), *Temi di predicazione*, Napoli-Bari 1994, 338(1994)6; usp. V. Požaić, *Pogled na encikliku "Veritatis splendor"*, u: *Obnovljeni život* 1(1994), str. 3-8: "Bez sumnje, 'Veritatis splendor' - Sjaj istine imat će dalekosežni utjecaj na proučavanje i poučavanje moralne teologije na koncu drugog i na početku trećeg milenija" (str. 8).

² Npr. L. Vereecke, *Storia della teologia morale moderna II* (disp.) Accad. Alfonsiana, Roma 1973; J. O'Riordan, *La teologia casistica del matrimonio dal Concilio di Trento fino al Concilio Vaticano II*, Accad. Alfonsiana (disp.), Roma 1974. i *Evoluzione della teologia del matrimonio*, Assisi 1974.

da "naročitu pažnju treba posvetiti usavršavanju moralne teologije" koju valja "temeljitiije hraniti naukom Svetog pisma". Zasluge u obnovi imaju i tridentinska događanja, i to ne samo za svoje vrijeme. U takva događanja svakako treba uvrstiti i teološko-pastoralnu formaciju Družbe Isusove, te s tim u svezi i tekst iz broja 8 njihove "Regulae sacerdotum": svi oni kojima je određena "sveta dužnost ispovijedanja", moraju se toj dužnosti zdušno posvetiti, kao što to i jest "veliki cilj". Ta činjenica da su isusovci već tada bili "veliki ispovjednici u cijeloj Europi"³, odaje brigu za obnovom u teološkoj i pastoralnoj formaciji klera.

Već su poznate mnoge lamentacije na račun teološke formacije većeg dijela klera XV. i XVI. stoljeća, posebno pastoralnog. Ni sinode niti itko drugi u XV. stoljeću nije vodio računa o formiranju klera, što svakako valja shvatiti u tadašnjem povijesnom kontekstu. Bilo je to vrijeme velikih previranja, otkrivanja svjetova (Azija, Amerika), doba pojave humanizma, protestantizma i reforme; vrijeme nestanka "kršćanske republike" i drugih pojava⁴. Što se tiče naših krajeva, dovoljno se sjetiti utjecaja i posljedica prodora Otomanskog carstva. I tada je najveći dio Zapada, kao i u najnovije vrijeme, zahvaljujući zaleđu drugih, uživao pogodniju mogućnost za razvoj svoje kulture.

Ipak, bilo bi krivo zaključiti, da je takvo stanje bilo zahvatilo cijelu Europu. Naprotiv, već tada su postojala mnoga sveučilišta i škole u kojima su klerici mogli stjecati teološka znanja. Koncem XV. stoljeća postoje kolegiji u Španjolskoj, Francuskoj, Njemačkoj i Italiji. Isusovci na poseban način vode brigu o školovanju pastoralnog klera. Sve to međutim, nije moglo dostatno ublažiti tadašnje otužno stanje u Crkvi i u teološkoj formaciji. Sve je vapilo za obnovom, a ona je započela sazivanjem sabora u Tridentu 1545. godine, koji je naredio osnivanje sjemeništa i teoloških škola, pa je time počela i sustavna formacija klera.

Tridentinski sabor (1545-1563)

Za poznavanje sustava studija u drugoj polovici XVI. stoljeća, nije dovoljno konzultirati samo razne projekte iz isusovačkog "Ratio studiorum"⁵, nego i one iz drugih kulturnih krugova tadašnjeg vremena, koji su u mnogim dijelovima bili na današnjem stupnju. U njima se bolje uočavaju razne želje i prijedlozi za reformu studija. Takvi su prijedlozi većim dijelom proizlazili od imenovanih komisija za pojedine provincije, a bili su dio organizacije studija. Pored toga, postojala su i specijalizirana savjetodavna tijela.

Na početku novog razdoblja Zapadne crkve stoji organizacija studija kod isusovaca. Sve od godine 1517. Lutherova "reforma" zahvaća

³ L. Vereecke, nav. dj., bilj. 2, str. 157.

⁴ Isto, str. 29-38.

⁵ "Ratio studiorum" (1564, 1599) nije djelo jednog izdavača niti kompilacija različitih dekreta, već propisi o odgoju i školskoj formaciji u Družbi Isusovoj: usp. LThK, VIII, str. 1006 s.

sjevernu i srednju Europu, te donosi religiozne i političke novosti. U brojnim svojim sjednicama, Tridentinski sabor brižno zahvaća u crkveni nauk čvrste dogme, odbacujući reformatorske novotarije. Gotovo istovremeno, u prvoj polovici XVI. stoljeća, tomistička struja teološkog studija, koja je bila obnovljena u Italiji, Španjolskoj, Francuskoj i Njemačkoj, još je djelomično prisutna nasuprot tradicionalnom sustavu "Sententia" Petra Lombardskog (+1164). Istovremeno još postoje skotisti i sekcije nominalizma. Pored toga, neki teolozi žele unijeti novu svježinu i osjećaj za Sveto pismo i djela Otaca, umjesto skolastičke teologije. Sve to upućuje na otežano vrednovanje različitih orijentacija u organizaciji studija toga vremena.⁶

U takvim okolnostima, 23. sjednica Tridentinskog sabora od 14. srpnja 1563, bila je središnja točka sabora: dekret o ustanovljenju dijecezanskih sjemeništa konačno je stvorio onu ustanovu koja je dotad nedostajala. Shvatilo se da je postavljanje teoloških lektora, predviđeno na 4. sjednici, u stvari bila samo potvrda jednog Lateranskog kanona i nije bilo rješenje prilagođeno potrebama vremena.⁷

U 18. poglavlju spomenute sjednice Sabora, tražilo se da pri katedralnim crkvama bude odgajan određeni broj početnika, između kojih bi se zatim izdvajali dostojniji za predvodnike crkava. Sabor je potvrdio i program studija: gramatika, pjevanje, matematika, studij umjetnosti, Sveto pismo, crkvene knjige, homilije svetaca, te podjeljivanje sakramenata, uz poseban naglasak na ispovijed i oblike obreda i ceremonija.⁸

Već i iz ovih kratkih podataka očita je činjenica, kako je cijelo jedno razdoblje poprimilo svoju formu pod utjecajem Tridentinskog sabora. Njegovo je misaono okruženje i dovelo do novih sadržaja moralne teologije kroz nove priručnike koji će se uskoro pojaviti.

Prema priručnicima tipa "Institutiones morales"

Kao što je "sveta dužnost ispovijedanja" Družbi Isusovoj bio "veliki cilj", kako traže navedene "Regulae sacerdotum", tako taj cilj postaje još uočljiviji u društvenim Konstitucijama iz 1558. godine. U njima se, osim skolastičkog programa studija, traži i znanje kojeg sažetka (compendiuma) o "slučajevima savjesti". Sažetak ove vrste je na poseban način morao sadržavati pitanja restitucije, materiju o pridržanim cenzurama, kratku metodu ispitivanja o grijesima i sredstvima za njihovo suzbijanje (remedia), te napokon i naputak za dobro i raz-

⁶ J. Theiner, *Die Entwicklung der Moralthologie zur eigenständigen Disziplin*, Pustet, Regensburg 1970, str. 159.

⁷ H. Jedin, *Breve storia dei Concili*, Herder, Roma ⁴1962, str. 158-159.

⁸ *Usp. Conc. Trident. Act., Goeresiana*, t. IX, 597; L. Vereecke, nav. dj., bilj. 2, str. 167.

borito obavljanje ispovjedničke "dužnosti bez vlastite štete, a s korišću za drugoga".⁹

Značajan utjecaj u nastajanju djela o slučajevima savjesti (*casus conscientiae*), imao je Johannes de Polanco knjigom "Breve directorium ad confessarios ac confitentis munus rite obeundum". Knjiga je tiskana u Rimu 1554. godine, kako bi se isusovcima pomoglo oko pojednostavljenja ispovjedne prakse. Nije beznačajno napomenuti da je ovaj Polancov priručnik za ispovjednike (konfesional) bio tiskan 1582. godine i na hrvatskom jeziku kao "Ispravnik za erei ispovidnicii, i za pochornih". Priredio ga je zadarski kanonik Šimun Budinić. Još je zanimljivije da je taj prijevod priređen za potrebe apostolskog vizitatora u Bosni, korčulanskog biskupa Augustina Quintia. Njega je papa Grgur XIII. odredio za tu misiju i poslao mu dvjesto primjeraka "Ispravnika" da ih podijeli katolicima u Bosni, koji su mu bili na srcu.¹⁰ Koliki je utjecaj "Ispravnika" bio u novoj mu namijenjenoj domovini, vrijedilo bi istražiti. U svakom slučaju, nedvojbenu vrijednost Polancova priručnika treba tražiti u Isusovačkom redu, ali i u dekretu Tridentinskog sabora o nauci sakramenta ispovijedi.¹¹

Bilo je i drugih pisaca (npr. F. Toletus, 1534-1596; J. Molanus, 1533-1585), ali naročitu pažnju zaslužuje biskup dominikanac Melchior Canus (nazvan Cano, 1509-1560) sa svojim djelom "De locis theologicis". Njegova je i današnjom teologijom potvrđena zasluga što je, još u vrijeme tomističke renesanse XVI. stoljeća u Španjolskoj, u teološki studij prvi uveo tzv. "pozitivnu metodu". Po njoj se moralna nauka, ali i ostale grane teologije, obrazlažu iz Svetog pisma, Predaje i autoriteta Crkve (sabori, oci, teolozi, dokumenti i sl.) kao iz svojih izvora ili "mjesta", što već i u samom naslovu govori njegova knjiga. Ovu ideju od prvotno deset izvora teologije kod Cana¹², prihvaćaju potom i ostali teolozi, svodeći ih uglavnom na sedam. Teološka "mjesta" potvrdio je praktično i II. vatikanski sabor (OT). Nije bez važnosti ni njegova misao o povijesti kao (desetom) teološkom mjestu, koja je danas ušla u sve teološke discipline.

Pored navedenih autora i njihovih djela, važno je navesti još neke priručnike i tečajeve (programme) o slučajevima savjesti kao programe u pripravi isusovaca za ispovijedanje:

⁹ L. Vereecke, nav. dj., bilj. 2, str. 158.

¹⁰ Hrvatsku verziju Polancova konfesionala tiskao je F. Zanetti u Rimu 1582. godine; usp. Tonči Trstenjak, *Hrvatski katekizmi isusovačkih autora*, u: *Isusovci u Hrvata*, Zagreb-Beč 1992, str. 170-171.

¹¹ J. Theiner, nav. dj., bilj. 6, str. 89.

¹² Hyacinthus Serri, *Melchioris Cani opera*, Patavii (Padova) 1762, str. 2: "Postremus denique est humanae auctoritatis Historiae... Sunt itaque hi loci decem..." Djelo sadrži: De locis theologicis, 12 svezaka (dva nedovršena zbog smrti), De sacramentis in genere, De sacramento Poenitentiae; ukupno XLII+567 stranica. Inače, samo djelo "De locis theologicis" prvi put je izdano u Salamanci 1563, zatim u Veneciji 1567, u Louvianu 1569, u Kölnu 1574, 1585 i 1603 godine (str. X i 414). Knjiga postoji u knjižnici dominikanaca u Bolu.

a) *Slučajevi savjesti*

1. "Tjedni program" o slučajevima savjesti odvijao se u svim isusovačkim kućama svakodnevno ili dva-tri puta tjedno, po pravilu koje je potom unošeno u "Ratio studiorum" (usp. bilj. 5). Moralni je slučaj obuhvaćao raspravu, nakon koje je rektor kuće sve zaključivao sa sigurnim ili probabilnim mišljenjem. U svakoj je kući postojao pater, koji je bio dobar poznavalac slučajeva savjesti kako bi mogao riješiti postavljene poteškoće.

2. "Dvogodišnji program" o slučajevima savjesti bio je zamišljen na dva načina: program za isusovce-profesore sa svečanim, te za pomoćnike s jednostavnim zavjetima. Ovi drugi bi završavali studij na sveučilištu, ali bi primali solidnu formaciju samo u nauci o ispovijedi. Zbog toga je bio uveden dvogodišnji program moralne teologije po dva sata dnevno. Studenti koji su u njemu sudjelovali, nazivani su "casisti".

Program o slučajevima savjesti nije bio uveden samo u Rimskom kolegiju (Collegium Romanum) od njegova početka 1553/54, nego i u ostalim isusovačkim kolegijima koji su bili veoma rašireni, naročito nakon Tridentinskog sabora.¹³ No razvojem potridentske moralne teologije, nastala su još dva specijalizirana programa za teološku formaciju:

Viši program, *cursus maior*, nazvan i akademski ili prvi, jer se smatrao akademskim stupnjem. U njemu su se temelji skolastičke teologije morali naširoko izlagati. Slušači bi na taj način primali prethodno znanje za razrješavanje slučajeva savjesti.

Niži program, *cursus minor* ili *seminaristicus*, imao je za temelj studija proučavanje slučajeva savjesti, a prema Balmesiusu program je morao omogućiti i kratki uvod u teologiju. Završetkom ovog programa, isusovci bi postajali duhovni pomoćnici (*coadiutores spirituales*).¹⁴

b) *Priručnici*

U potridentskoj obnovi moralne teologije, tri su značajne činjenice odigrale važnu ulogu: odluka Tridentinskog sabora o osnivanju sjemeništa i teoloških škola, "Ratio studiorum" isusovaca, te stvaranje prvih priručnika morala. Priručnici, međutim, nisu nastali preko noći. Prije nego se pojavilo djelo Španjolca Juana Azora "Institutiones morales", prethodili su mu i drugi pokušaji koji su konačno pomogli stvaranju strukture ovoga priručnika. Među prve takve pokušaje ubrajaju se djela još četvorice velikih imena¹⁵: Portugalac Henrico Henriquez, začetnik stvaranja školskih knjiga za moralnu teologiju, Španjolac Tommaso Sánchez, Talijan Vincenzo Filliucci i tirolski

¹³ L. Vereecke, nav. dj., bilj. 2, str. 158-159.

¹⁴ J. Theiner, nav. dj., bilj. 6, str. 110, 350-351.

¹⁵ Isto, str. 252-267.

Nijemac Paul Laymann. Ovom petoricom teologa isusovaca i suvremenika završava klasično razdoblje moralne teologije, ali i započinje novo doba obnove morala.

1. Henrico Henriquez (1536-1608). Prvo veće i samostalno djelo Henriqueza, "Theologiae moralis summa, tribus tomis comprehensa", izdano je 1591. godine u Salamanci za školske potrebe isusovcima u području moralne teologije. U ovoj zbirci se jasno i kratko izlagala ne samo opća i posebna nauka o sakramentima, nego i nauka o oprostima i crkvenim cenzurama (ekskomunikacija, suspenzija, interdikt, iregularnost), te o posljednjoj svrsi čovjeka. Moralna nauka se tako već pokazala kao samostalna i posebna disciplina. Krist je prvi zaštitnik moralista, jer je pokazao put sretnom životu. Rješavanje moralnih slučajeva treba izvoditi iz općih načela ili drugih sličnih slučajeva, ali kratko. Autor ne predlaže gomilanje probabilnih mišljenja, nego traženje istine.¹⁶ Moralnu teologiju definira kao "nauku o preobraženju čovjeka u Boga".¹⁷ Posebna mu je zasluga u osjećaju za ono što je bitno i što bi trebala biti prava svrha moralne teologije. Imao je pozitivan i neuobičajen osjećaj za svoje vrijeme.

2. Juan Azor (1536-1603). Među najznačajnije autore priručnika moralne teologije u obnovi morala uopće, valja ubilježiti upravo Azora, predavača na Rimskom kolegiju. On je bio prvi koji je napisao djelo prema shemi "Ratio studiorum", pa je tako 1600-1611. godine u Rimu objavljen njegov priručnik u tri sveska "Institutiones morales". U njemu i sam navodi da ga je tako nazvao slijedeći starije pisce ("scriptores vetere imitatus"), koji su obrađenu materiju prenosili na druge kao temelje za dobro formiranje savjesti.¹⁸

Sadržaj priručnika bio je dobro strukturiran, da ga kasniji moralisti gotovo i nisu morali mijenjati, a bio je u upotrebi sve do II. vatikanskog sabora: opća načela, Božje i crkvene zapovijedi, nauka o sakramentima, cenzure i oprost, te na kraju dužnosti pojedinih staleža. Mnogi drugi autori prihvaćali su kasnije sličnu cjelovitu strukturu u nauci moralne teologije, kakvu je imao ovaj priručnik (kard. de Lugo, T. Sánchez, V. Filliucci, P. Laymann, F. Castropalao, H. Busenbaum i drugi manje značajni).¹⁹

3. Tommaso Sánchez (1550-1610). Prema mišljenju E. Moorea, Sánchez je pisac s velikim znanjem i sposobnošću stvaranja sinteze; sve slične probleme on promatra pod jednim načelom, iz kojega potom

¹⁶ L. Vereecke, nav. dj., bilj. 2, str. 169.

¹⁷ J. Theiner, nav. dj., bilj. 6, str. 258, br. 36, str. 266: "Sic theologia practica est de modo acquirendi sibi Deum, et ut homo transformetur in Deum participative".

¹⁸ Isto, str. 269: "Hos libros inscripsi Institutiones morales, scriptores veteres imitatus,... quae pertinent ad conscientiam recte aut prave factorum".

¹⁹ Usp. B. Häring, *Kristov zakon I*, KS, Zagreb 1973, str. 40; D. Prümmer, *Manuale theologiae moralis I*, Herder 1960, str. XVII.

izvodi zaključak i primjenu na sve slučajeve.²⁰ Autor je opširnih djela: "Opus morale in praecepta Decalogi" u dva sveska (1613), "Consilia seu opuscula moralia", također dva sveska (1634), te njegov najvažniji i veoma stručan priručnik "De matrimonii sacramento", napisan "u sjeni Tridentinskog sabora" (1602), kako kaže Häring. Iako od nekih napadano zbog zalaženja u pojedinosti bračnog čina²¹, u ovom Sánchezovom djelu od tri sveska sabrana je sva dotadašnja teološka nauka o ženidbi; uključena je čak i materija ženidbenog prava - nažalost, rekli bi noviji teolozi, zbog moralnog juridizma ili juridičkog prožimanja morala. Ipak, njegovo djelo nije jednostavno knjiga kazusa, već prava moralna teologija, kojoj su temelji Sveto pismo i Predaja, te dokazi izvedeni iz teološke tradicije.

4. Vincenzo Filliucci (1566-1622). Iako ovaj autor nije u svojim djelima bio odveć izvoran, ipak je kroz njih utjecao na škole o slučajevima savjesti. U djelima "Morales quaestiones de christianis officiis et casibus conscientiae" (I-II, 1622), "De statu clericorum", "Compendium quaestionum moralium seu universae theologiae moralis", razrađivao je načela o pravnoj i teološkoj materiji, te na području naravne spoznaje.

5. Paul Laymann (1575-1635). Laymann je napisao mnoga značajna djela, no glavno mu je "Theologia moralis" u pet svezaka. Budući da se oslanja na Tomu Akvinskog, tu valja tražiti i sličnost ovog priručnika s Tominom Summom, naročito u "Secunda secundae". Budući da je bio solidan pisac i priručnika kanonskog prava, njegova moralna teologija imala je jak juridički naglasak.²²

Spomenuti teolozi su svojim djelima označili preporod tomizma XVI. stoljeća, te, stvorivši ravnotežu kršćanskog morala, predstavljaju i prijelazno razdoblje u njegovoj obnovi.²³ Dakako, nisu oni bili jedini, ali su svakako bili najznačajniji i tipični predstavnici tridentinske obnove i morala. Iako je potom moralna teologija, odijeljena od dogmatike i pomalo oslobođana juridizma, krenula svojim vlastitim pravcem, te baveći se gotovo dva stoljeća (XVII. i XVIII.) rješavanjem pitanja savjesti i probabilizma, ipak je još uvijek prevladavala apstraktna kazuistika na štetu pravih moralnih pitanja. Ako samo spomenemo da je ne-redovnik Antonio Diana (1585-1663) u djelu "Resolutiones morales" u 12 svezaka, napisao preko 20.000 pitanja o savjesti (kazusa), a osnivač redemptorista Alfonso Liguori (1696-1787) riješio pitanje probabilizma, te nametnuvši se svom vremenu mnogim djelima praktičnim i pastoralno orijentiranim moralom, vjerojatno su

²⁰ L. Vereecke, *Storia della teologia morale moderna* (bilj. 2), str. 176; usp. B. Häring, nav. dj., bilj. 19, str. 40.

²¹ D. Prümmer, nav. dj., bilj. 19, str. XXXIV: "quia nimis descendit in singularia actus coniugalis".

²² J. Thenier, *Die Entwicklung der Moraltheologie*, str. 289-297 (bilj. 6); usp. D. Prümmer, nav. dj., bilj. 19, str. XXVII.

²³ Usp. B. Häring, *Kristov zakon I*, KS, Zagreb 1973, str. 38-57.

time spomenuti tipični predstavnici XVII. i XVIII. stoljeća. Neka su Liguorijeva djela doživjela ogroman broj izdanja: "Homo apostolicus" čak 118 ili "Theologia moralis" preko 70 izdanja. Važno je i djelo "Praxis confessarii".

Makar su u XIX. i XX. stoljeću sporovi oko moralnog sustava uglavnom riješeni, ovo razdoblje ipak u svojim priručnicima ima pred očima ispovjedaonicu. Moralna teologija se prilagođava i promjenama crkvenog prava, ali se uočavaju promjene i u strukturi priručnika. Tako se npr. u 19. stoljeću javlja ideja stvaranja priručnika morala na temelju Evanđelja (J. M. Sailer i J. B. Hirscher), dok Bernhard Fuchs naglašava važnost kršćanskog morala kroz život kršćana kao udova mističnog Krista ili Otto Schilling (XX. st.), koji nastoji izbjeći moralni juridizam nasuprot istinskog kršćanskog duha, obadvojica u smislu obnove tübingenske škole.

Konačno u naše vrijeme, B. Häring objedinjuje kršćanski moral kroz Pavlovu misao "zakona duha života u Kristu" (Rim 8,2). Tako njegova ideja kristocentričnosti morala²⁴ ulazi i u II. vatikanski sabor kao "poziv vjernika u Kristu i njihovu obvezu da u ljubavi donesu plod za život svijeta" (OT 16) i u novi Katekizam iz 1992, koji je predviđen kao "polazna točka" za stvaranje novih priručnika i u moralnoj teologiji²⁵, kako je to već izrazila sinoda biskupa 1985. u svom Završnom izvještaju.

Zaključak

Sukladno povijesnoj ulozi crkvenih dokumenata u nastajanju priručnika moralne teologije, nikako se neće moći zaobići ni enciklika *Veritatis splendor*, koju je Ivan Pavao II. najavio o 200-godišnjici smrti Alfonsa Liguorija, 1. kolovoza 1987. apostolskim pismom "Spiritus Domini". Kolikogod ju je teško uspoređivati s važnošću priručnikâ tridentinskog ozračja, jer su oni imali ulogu prekretnice u formiranju programa teološkog studija, encikliku se ne može istrgnuti ni iz problema našega vremena koji su do njenog nastajanja i doveli. Iako ona ne iznosi sustavnu moralnu nauku, nego njezine "temeljne elemente" (br.115), te premda je na njen sadržaj u svom komentaru naširoko uputio D. Tettamanzi, generalni tajnik talijanske BK²⁶, konačni sud o utjecaju enciklike na stvaranje budućih priručnika ipak će dati neko drugo vrijeme, unatoč toga što joj je autoritet "cum Petro et sub Petro" (br. 116).

²⁴ B. Häring, *Das Gesetz Christi I-III*, EWV, Freiburg/Br. 1954; B. Häring, *Free and Faithful in Christ I-III*, St. Paul Publications, Middlegreen/Slough 1978-1980. Šteta što je Kršćanska sadašnjost izdala na hrvatskom jeziku samo 1. i 2. svezak priručnika *Das Gesetz Christi* (umjesto trećeg, preveden je drugi svezak *Free and Faithful in Christ*), jer bi time Kristov zakon bio na hrvatskom cjelovit.

²⁵ KKC, br. 11.

²⁶ *Veritatis splendor*, PIEMME, 1993, str. 5-56.

Povijest moralne teologije govori o mnogim promjenama u strukturi priručnika, ali i u sadržaju samog morala. Da li to znači, sada kad imamo još jednu važnu encikliku, i relativnost moralnih načela? U nekom slučaju, da, jer to potvrđuje i sam T. Akvinski, razlikujući primarni i trajni naravni zakon od sekundarnog i promjenljivog.²⁷ Doduše i VS spominje univerzalnost i nepromjenljivost naravnog zakona u zamišljenom sukobu između slobode i naravi, pri čemu bi nasuprot univerzalnosti stajala jedinstvenost i neponovljivost ljudske osobe, a nasuprot nepromjenjivosti "povijesnost" i "kultura" svojstvene osobi (br. 51). Ali nije riječ o tome, jer "zapovijedi" su univerzalne i nepromjenjive, "semper et pro semper".²⁸ Radi se o neizbježnoj prilagodljivosti u boljim tumačenjima nekih moralnih sadržaja do moguće razine kroz vrijeme. Upravo to pokazuje povijest morala, koja karakterizira i obogaćuje mnoga svoja razdoblja novospoznatim vrijednostima. Tipičan primjer za to je sintagma "odgovorno roditeljstvo". U skolastičkim priručnicima, naime, nije se moglo ni zamisliti da bi jedna takva ideja mogla značiti objektivniju formulaciju, a potom i formaciju savjesti Crkve. Prema tome, moralna teologija, uključujući i njene priručnike i crkvene dokumente, rezultat je Božjeg poziva i čovjekova odgovora, a to je - mora se priznati - uvjetovano mnogim povijesnim i drugim kategorijama. Odatle su kroz povijest i postojale različite škole i sustavi, pa i različiti priručnici, na koje će zacijelo sada utjecati i VS.

Mnogi elementi određuju obnovu morala, o kojoj se govori u svakom razdoblju, ali i sudbinu priručnika. "Institutiones morales" su prva spojnica u lancu obnovljenih priručnika; druga i treća su nesumnjivo novi Katekizam i enciklika *Veritatis splendor*, dok četvrtu uskoro očekujemo u obliku već najavljene nove enciklike o ljudskom životu... i tako nikad kraja... Koliko je stvaranje priručnika dugotrajan i složen posao, da bi se nekim novim povodom opet krenulo ispočetka, može poslužiti i usporedni pregled moralnih sadržaja²⁹ od *Sententiâ Petra Lombardskog do Veritatis splendor Ivana Pavla II*, donesen na kraju ovog prikaza.

Tomislav Jozić, Sarajevo/Bol

²⁷ L. Vereecke, *La storia della teologia morale moderna II* (disp.) Accad. Alf., Roma 1973, str. 8.

²⁸ VS, br. 52; GS, br. 10: *Persona humana*, br. 4 i AAS, 68(1976)80.

²⁹ Za pregled sadržaja morala usp. L. Vereecke, nav. dj., bilj. 27, str. 171-172, 179, osim dijela koji se odnosi na KKC i VS.

1 P. Lombardski, "Sententiae"	2 T. Akvinski "Summa Theol."	3 Summae Confess. Interrogationes	4 Collegium Romanum
<p>IV. Sent.: Sakramenti</p>	<p>I - II Poslj. svrha čovjeka</p> <p>Ljudski čini</p> <p>Strasti Stanja i kreposti</p> <p>Grijeħ Zakon Milst</p> <p>II - II Vjera Ufanje Ljubav</p> <p>O državi</p>	<p>Dekalog</p> <p>Crkv. zapov.</p> <p>Cenzure</p>	<p>1. - prva god. 2. - druga god.</p> <p>1. Savjest 1. Ljudski čini</p> <p>2. Stanja i dužnosti 1. Grijeħ 1. Zakon</p> <p>1. Dekalog (bez 7. zapov.) 2. 7. zapovijedi</p> <p>2. Sakramenti 2. Cenzure</p>

5 Institutiones Morales	6 Katekizam Katoličke Crkve ³⁰	7 Veritatis splendor
<p>Savjest Ljudski čini</p> <p>Strasti Kreposti Grijeħ Zakon</p> <p>Vjera Ufanje Ljubav Dekalog</p> <p>Crkv. zapovijedi O državi Sakramenti Cenzure</p>	<p>Brojevi označavaju redosljed Katekizmu</p> <p>Čovjek slika Božja</p> <p>6. Savjest 4. Moralnost čina 2. Blaženstva 3. Sloboda 5. Strasti 7. Kreposti 8. Grijeħ 10. Zakon i milost 9. Društveni moral (ljudska zajednica)</p> <p>(Vjera, Ufanje, Ljubav: u I. dogmatskom dijelu - istine vjere) 12. Dekalog</p> <p>11. Crkv. zapovijedi</p> <p>(Sakramenti: u II. liturg. dijelu)</p>	<p>Temelji morala razrađeni su u 3 poglavlja (bibl., doktrin, pastor.) kroz osnovne teme</p> <p>Istina</p> <p>Dobro</p> <p>Sloboda</p>

³⁰ Zbog bolje preglednosti materije, redosljed sadržaja Katekizma nije isti kao ovdje.